

AZ ERDÉLYI KORMÁNYBIZTOSI RENDSZER 1848-1849-BEN¹

HERMANN RÓBERT
egyetemi tanár (KRE BTK)

Absztrakt

Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc sajátos intézményei közé tartozott a kormánybiztosság rendszere. Az intézmény a forradalmi közigazgatás sajátos alkotása volt. 1848 szeptemberéig a végrehajtó hatalom és a helyi közigazgatási szervek közötti kapcsolattartást szolgálta, a Batthyány-kormány lemondása után pedig – a végrehajtó hatalom átalakulásából következően – a törvényhozó és a végrehajtó hatalom egyaránt részt vett kialakulásában. Eredetében és súlyában jelentősen különbözött mind feudális kori előzményeitől, mind a francia forradalom kormánybiztosi intézményétől. Az alábbi tanulmány a királyi, majd kormánybiztosi intézmény erdélyi vonatkozásait tekinti át a szakirodalom és a forráskiadványok alapján.

Kulcsszavak: királyi biztosság, kormánybiztosság, Batthyány-kormány, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzóelnökség, Szemere-kormány, Erdély, forradalom, szabadságharc

THE SYSTEM OF GOVERNMENT COMMISSIONERS IN TRANSYLVANIA IN 1848-1849

Abstract

One of the specific institutions of the 1848-1849 Revolution and War of Independence was the system of government commissions. This institution was a specific creation of the revolutionary administration. Until September 1848, it served as a link between the executive and the local administrations,

1 A kormánybiztosi intézet kialakulására ld. CSIZMADIA ANDOR: A kormánybiztosi intézmény 1848-1849-ben. *Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae*. Tom II. Fasc. 1. 1960.; SZŐCS SEBESTYÉN: A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. Budapest, 1972.; SZŐCS SEBESTYÉN: *Szemere Bertalan szerepe a kormánybiztosi intézmény megteremtésében (1848. április - szeptember)*. In: RUSZOLY JÓZSEF (szerk.): *Szemere Bertalan és kora*. Borsod-Abaúj-Zempléni Történelmi Évkönyv, 7/1. Miskolc, 1991. I. k. 223-265.; HERMANN RÓBERT: A kormánybiztosi rendszer 1848-1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998/1, 28-74. Külön nem jegyzetelt adatainkat e munkából vettük.

and after the resignation of the Batthyány government, the legislative and executive powers were both involved in its development, following the transformation of the executive. In its origin and importance, it differed significantly from both its feudal predecessors and the institution of the government commissioner of the French Revolution. The following paper reviews the Transylvanian aspects of the institution of the royal and later government commissioner, based on the literature and source publications.

Keywords: Royal Commissariat, Government Commissariat, Batthyány government, National Defence Committee, Governor's Office, Szemere government, Transylvania, Revolution, War of Independence

1. A kormánybiztosi rendszer előzményei

A kormánybiztosi intézmény a magyar közjogban és államszervezetben komoly előzményekre tekintett vissza. A királyi biztosság intézménye a 14-15. századra nyúlt vissza, s a 16. századtól kezdve egyre nagyobb jelentőséghez jutott. Az intézmény eredete a késő-római császárkorra nyúlt vissza, innen vette át előbb a pápaság, majd a legtöbb európai uralkodói udvar, s így a magyar király is. A királyi megbízottak esetében kezdetben az uralkodó bírói hatalmának átruházásáról volt szó, s ez a későbbiekben egyéb közigazgatási és politikai feladatokkal egészült ki. Ilyen volt például a hadsereg élelmezése, a járványok és éhínségek elleni védekezés ügye, folyószabályozások irányítása, a parasztmozgalmak vagy az uralkodói akaratnak ellenálló törvényhatóságok megzabolázása. Elsősorban tehát a biztosságok két típusát különböztethetjük meg. Az egyik a több törvényhatóság működését koordináló, illetve irányító királyi biztosság, amely egy vagy több törvényhatóság hatáskörét és erejét meghaladó feladatok ellátását kapta feladatul.

A másik típusba a központi hatalomnak a helyi végrehajtó hatalommal szembeni fellépését szolgáló királyi biztosságokat sorolhatjuk. Ez utóbbiakról a magyar társadalom az 1848 előtti hét évtizedben három komoly, s nem éppen kedvező tapasztalattal is rendelkezett. Ebbe a típusba sorolhatjuk a II. József császár által 1785-1790 között kiküldött királyi biztosokat (kiküldésükkel egy időben az uralkodó felfüggesztette a megyei önkormányzatok működését). Ide tartoztak az 1822-1823-ban az emelt összegű adókievetés és az újoncozás végrehajtását megtagadó megyék ellenállásának felszámolására kiküldött királyi biztosok.

Végül, a kormányzat a liberális többségű megyék megzabolázására 1845 tavaszától főispáni helyetteseket, úgynevezett adminisztrátorokat küldött ki,

akik a főispán jogait gyakorolva irányították a helyi közigazgatást, s a megyei tisztújítások és az országgyűlési követválasztások alkalmával igyekeztek többséget szerezni a kormánypárti konzervatívoknak.²

2. Az első biztosi kiküldetések 1848 tavaszán

Az első biztosi kiküldetéseket maga István nádor és a kinevezett miniszterelnök, Batthyány Lajos gróf eszközölte 1848. március 23-án. Batthyány ekkor a fővárosból érkező hírek hatására egyrészt bejelentette az országgyűlésen a kormány tagjainak névsorát, másrészt a kijelölt miniszterek közül Szemere Bertalant és Klauzál Gábort, valamint Pulszky Ferencet Pestre küldte, hogy ott „ideiglenes rendőri országos bizottmányként” működjenek. A továbbiakban a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány (MOIB) feladata a rend és nyugalom fenntartása, a budai főhadparancsnoksággal, valamint a feudális kormányzésekkel, így a Helytartótanáccsal és a Kamarával történő kapcsolattartás volt. A Bizottmány tagjai magukat ugyan nem nevezték biztosoknak, de a hozzájuk érkező jelentések többsége miniszteri, országos és ideiglenes biztosként említi őket. A Bizottmány koordinálta a nemzetőrség országos szervezését, igyekezett fegyvert szerezni a szerveződő nemzetőri alakulatoknak, megakadályozni az országban található fegyver-, lőszer- és nemesfémkészletek kiszállítását. A Bizottmány rendeletek feladata volt az egyelőre még nem létező kormány képvisellete, s forradalmi közigazgatási szervezetek, így a Pest megyei Rendre Ügyelő Választmány ellensúlyozása. A Bizottmány egészen április 20-ig folytatta működését. Jellegét tekintve a Bizottmány egyszerre volt „kihelyezett” kormány és kormánybiztosi testület. Az előbbire mutat az is, hogy a Bizottmány maga is eszközölt újabb biztosi kinevezéseket.³

A Batthyány-kormány egyik legnagyobb gondja az volt, hogy a március-áprilisi átalakulás következtében megingott közhatalmat hogyan szilárdítsa meg. Ezért is figyelte különös gonddal az ország nem-magyar lakosságának mozgalmairól

-
- 2 Minderre Id. *Magyarország története 1686-1790*. EMBER GYŐZŐ és HECKENAST GUSZTÁV (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben*. 4/1-2. k. Budapest, 1989, 1084-1092. (A vonatkozó részt írta H. BALÁZS ÉVA); *Magyarország története 1790-1848*. MÉREI GYULA (főszerk.), VÖRÖS KÁROLY (szerk.): *Magyarország története tíz kötetben*. 5/1-2. k. Budapest, 1980, 620-631. és 936-943. (A vonatkozó részt írta VÖRÖS KÁROLY)
 - 3 URBÁN ALADÁR: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest, Magvető, 1986, 156-158.; URBÁN ALADÁR: *A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány működése 1848 március – április*. In: A törvényesített forradalomtól az önvédelmi háborúig. 48-as Könyvtár. Bp., Line Design, 2020, 32-56.

érkező híreket. Kormánybiztosokat küldött ki a felvidéki szlovák, a délvidéki szerb és az erdélyi román mozgalmak megfigyelésére is. Kormánybiztosok feladata volt az antiszemita és a parasztmozgalmak megfékezése, de kormánybiztosokat küldött ki a kormány a Partium visszacsatolására és az erdélyi unió végrehajtására is.

3. Az erdélyi királyi biztosság és az 1848 őszi kinevezések

Vay Miklós báró koronaőrét június 19-én nevezte ki Erdélybe teljhatalmú királyi biztossá a nádor. Felhatalmazása Erdély területére szólt, de a későbbiekben egyes volt partiumi megyékkel is rendelkezett, ahogy az őt felváltó erdélyi országos biztosok többsége is. Vay legfontosabb feladata a polgárháborús veszély elkerülése, a választások lebonyolítása, a nemzetőrség felfegyverzése és az erdélyi honvédtoborzás beindítása volt. Vay a közigazgatási kérdések többségével jól megbirkózott, a politikai rendezésre tett kísérletei (így a magyarellenés román és szász mozgalmak leszerelése) nem sikerültek. A nem magyar kiegészítésű erdélyi sorkatonaság és a két román határőrezred azonban csak addig engedelmeskedett Vaynak, amíg Puchner főhadparancsnok ezt szükségesnek tartotta.⁴

István nádor és Szemere augusztus 24-én a román származású Mihályi Gábort nevezte ki a magyarországi román- és ruszinlakta törvényhatóságok (Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Szatmár, Közép-Szolnok, Kővár és Kraszna megyék) és a 17. (2. román) határőrezred királyi biztosává. Feladata a nemzetiségi lakosság felvilágosítása, és a békét veszélyeztető személyek elleni határozott fellépés volt. Mihályi területi illetékességi köre a 17. (2. román) határőrezred esetében átfedte Vay Miklósét. Mihályi kinevezésével befejeződött a magyarországi nemzetiségek által lakott területeken a királyi biztosi intézmény kiépítésének folyamata.

A katonaaállítási törvény elfogadása után Szemere Bertalan belügyminiszter elrendelte, hogy az újoncállítás mielőbb megkezdése érdekében az egyes törvényhatóságok vezetői mielőbb intézkedjenek az újoncköteles korban lévő férfilakosság összeírásáról. Az újoncösszeírás vezetésére az érintett fő- és alispánokat, főkapitányokat és polgármestereket nevezte ki újoncállítási biztossá. Miután az uralkodó nem volt hajlandó szentesíteni a törvényjavaslatot, s a Batthyány-kormány szeptember 11-én lemondott, az országgyűlés Kossuth

4 Vay működésére ld. MISKOLCZY AMBRUS: *Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848-1849)*. In: Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története III. k. 1830-tól napjainkig*. Budapest, 1986, 1379-1405.

javaslatára határozati úton léptette életbe a törvényt. A szeptember 12-én ügyvezető miniszterelnökké kinevezett Batthyány miniszterelnök szeptember 13-án elrendelte az ellenség betörése által veszélyeztetett megyékben a népfelkelést, majd 14-én az ország egész területén a honvédtoborzást, 19-én pedig az újoncozást.

E három aktushoz kapcsolódott az újabb kormánybiztosi kinevezések eszközlése. Ezek már valóban szó szerinti értelemben vett kormánybiztosok voltak, hiszen megbízólevelüket szeptember 27-ig Batthyány Lajos, ezt követően az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjai írták alá. A nádor egyikük kinevezését sem ellenjegyezte.

Szeptember 17-18-án Batthyány kb. 33 honvédtoborzási kormánybiztost küldött ki a különböző törvényhatóságokba. Szeptember 22-23-án kilenc erdélyi képviselőt nevezett ki honvédtoborzási kormánybiztosul. (Igaz, alig a feléről van adatunk, hogy működését meg is kezdte). Az átfedéseket is tekintetbe véve legalább 40 kormánybiztosi kiküldetésről tudunk.⁵

4. Az Országos Honvédelmi Bizottmány kinevezési gyakorlata és a kinevezések típusai

Szeptember 15-én az országgyűlés Kossuth javaslatára úgy döntött, hogy a miniszterelnök katonai intézkedéseinek parlamenti ellenőrzésére hattagú bizottmányt küld ki. Ennek tagjaivá választották Kossuthot, Madarász Lászlót, Sembery Imrét, Nyáry Pált, Pálffy Jánost és Patay Józsefet. A későbbiekben Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) néven működő testület már tagjai már szeptember 22-én közelebről meg nem határozott státusú megbízottakat küldtek ki a dunántúli megyékbe. Kossuth alföldi toborzóútja során tíz népfelkelési biztost nevezett ki. Első visszatérése alkalmával a bizottmány elnöklő tagjaként nevezte ki Pozsony megye és város teljhatalmú országos biztosát. Október 7-ig, Kossuth visszatéréséig az OHB további 13 kormánybiztosi vagy ilyen jellegű felhatalmazást adott ki, három képviselőt pedig élelmezési biztosként rendelt a főszereg mellé.⁶

5 Batthyány intézkedéseire ld. URBÁN (1986) i. m. 660-693. Vonatkozó rendeleteit ld. *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta URBÁN ALADÁR. Budapest, 1999. II. k. passim. A kinevező rendeletek fogalmazványait ld. Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (továbbiakban MNL OL) H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai 1848:633., 722. (továbbiakban OHB)

6 A kinevezéseket közli *Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. I. S. a. r. BARTA ISTVÁN. Magyarország Újabbkori Történe-

Október közepére a kormánybiztosi intézmény országossá vált. Batthyány és az OHB intézkedéseinek köszönhetően szinte nem volt olyan törvényhatóság, amelynek ne lett volna legalább egy kormánybiztosa. A kinevezési rendeletek alapján a következő típusokat állíthatjuk fel:

Honvédtoborzási (újoncállítási) biztosok. Feladatuk az újoncállítási ügyeinek intézése, az újoncok felruházása és felszerelése. Többségüket Batthyány küldte ki. A honvédtoborzási biztos gyakran (különösen a városokban) azonos volt az újoncösszeírási biztossal, s ily módon a polgári közigazgatás vezetőjével. Honvédtoborzási biztosként általában a törvényhatóságban élő személyt (főispán, alispán, képviselő) működött.

Népfelkelési biztosok. Feladatuk a horvát haderővel szembeni népfelkelés megszervezése. A dél- és kelet-dunántúli területeken Batthyány, a többi területen főleg az OHB nevezte ki őket. A népfelkelési biztosok általában a törvényhatóság fő- vagy alispánjai, esetleg képviselői voltak. Városokba ritkán neveztek ki népfelkelési biztost. Miután az országgyűlés hivatalosan is a végrehajtó hatalom vitelével bízta meg az OHB-t, a testület egyre több olyan népfelkelési biztosi megbízatást adott ki, amelyek több törvényhatóság területére vonatkoztak.

Teljhatalmú országos biztosok vagy főkormánybiztosok. A megnevezés több törvényhatóságra kiterjedő (azaz, a korábbi királyi biztosságnak megfelelő) teljhatalommal rendelkező biztosokra vonatkozott. Feladatuk az adott terület védelmének szervezése és koordinálása volt. Jogkörük alapján beleszólhattak az ott állomásozó hadsereg alkalmazásába is.

Törvényhatósági teljhatalmú (országos) biztosok. Ezek egyetlen törvényhatóság (megye) feletti teljes intézkedési joggal rendelkeztek. Feladatuk a helyi védelmi intézkedések szervezése volt, de közigazgatási és politikai ügyekben is intézkedhettek. Képviselőket, fő- és alispánokat egyaránt találunk közöttük. Az egy-egy törvényhatóságba kinevezett biztosok esetében is előfordult, hogy nem az illető megye vagy város területén éltek.

Élelmezési biztosok. Feladatuk a haderő élelmezésével kapcsolatos adminisztráció volt. E biztosokat többnyire az OHB küldte ki, de az egyes teljhatalmú országos biztosok is nevezhettek ki ilyeneket. Az előbbieket főleg képviselők, az utóbbiak alacsonyabb beosztású közigazgatási hivatalnokok (fő- és alszolgabírók, jegyzők stb.) lehettek.

tének Forrásai. Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai Kiadó, 1952, 67-75.;
URBÁN ALADÁR: Az Országos Honvédelmi Bizottmány kezdeti tevékenysége dokumentumok
tükreben, 1848 szeptember 30 - október 7. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1994/4, 83-114.

Országgyűlési biztosok. Feladatuk a hadműveletek politikai irányának ellenőrzése és befolyásolása volt. Ezek mindannyiszor képviselők voltak. Kiküldésüket parlamenti határozattal, nem pedig megbízólevéllel eszközölték. Miután megbízatásuk eseti jellegű volt, annak elvégzése után vissza kellett volna térniük a képviselőházba. Ám gyakran előfordult, hogy a táborban maradtak, s ott egyéb feladatokat (például hadseregélelmezés) láttak el.

Eseti megbízással kiküldött biztosok. Feladatuk speciális megbízások (várak, erődök átvétele, szerezeti zászlóaljok engedelmességének biztosítása) volt. Ezek képviselők voltak, s többnyire párosával küldték ki őket. Ebbe a típusba sorolható Pázmándy Dénesnek, a képviselőház elnökének kiküldetése is. Pázmándyt az OHB bízta meg, a nemzetgyűlés külön felhatalmazása alapján, hogy a lajtai táborba menjen, s ott a nemzeti becsület megóvásán munkálkodjon, azaz a bécsi forradalmi erők megsegítésével kapcsolatos döntést kieszközölje.

Speciális, több megyére kiterjedő felhatalmazást kaptak azok a biztosok, akiket Kossuth a Győr, Pozsony és Moson megyei gabonakészletek felvásárlásával és az ország belső területeire történő szállításával bízott meg november 10-én.⁷ Ilyen volt Halasi Kázmér Heves és Külső-Szolnok megyei szolgabíró szolnoki szállítási biztos kinevezése is.⁸

Az egyes országos biztosságok területi illetékességében komoly változások történtek. Október végére több megyei biztos kinevezése révén Mihályi Gábor teljhatalmú országos biztossága megszűnt, a továbbiakban Máramaros megye kormánybiztosaként működött.⁹

5. Az erdélyi kormánybiztosság 1848-1849 fordulóján

December 13-án, Franz Schlik altábornagy cs. kir. hadtestének betörése és a budaméri vereség után az OHB Szemere Bertalant, az OHB tagját nevezte ki Felső-Magyarország teljhatalmú országos biztosává. Szemere hatásköre Abaúj, Gömör, Szepes, Sáros, Torna, Zemplén, Szabolcs, Borsod, Heves és Pest megyékre, a Hajdú- és Jászkun kerületekre terjedt ki, s a fenti törvényhatóságokba kinevezett kormánybiztosokat is fennhatósága alá rendelte. A maga Szemere által fogalmazott kinevezés olyan általános felhatalmazást tartalmazott, amely teljes cselekvési szabadsággal ruházta fel az országos biztost.¹⁰

7 KOSSUTH 1952. i. m. 394-398.; HERMANN RÓBERT: Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zalai Gyűjtemény 36/II. Zalaegerszeg, 1995. 91-93.

8 KOSSUTH 1952. i. m. 640-641.

9 MNL OL OHB 1848:1441.

10 KOSSUTH 1952. i. m. 725. Kormánybiztos ténykedésére ld. HERMANN RÓBERT: Szemere

Kolozsvár eleste után az OHB november 20-án Hodossy Miklós Bihar megyei kormánybiztost az erdélyi hadsereg teljhatalmú polgári főkormánybiztosának nevezte ki. Tudomásunk szerint ez volt az első olyan eset, hogy a testület nem adott területre, hanem egy mozgó hadsereghez nevezett ki kormánybiztost, noha a polgári főkormánybiztos kifejezés arra utal, hogy Hodossy jogköre főleg a hadseregellátási ügyekre terjedt ki. Hodossy kinevezése nem járt együtt az erdélyi királyi biztos, Vay Miklós leváltásával.¹¹

December 9-én Kossuth a bácskai teljhatalmú országos biztosnak, Beöthy Ödönnek ajánlotta fel az erdélyi főkormánybiztosságot. Beöthy helyét pedig Haczell Márton foglalta volna el.¹² Beöthy késedelmes válasza miatt a kinevezésre csak december 19-én került sor. Beöthy hatásköre az erdélyi megyéken kívül kiterjedt Szabolcs, Bihar, Szatmár, Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd megyék, Kővár-vidék és a Hajdú-kerület területére. Az erdélyi hadsereg hadműveleteitől függően Máramaros, Ugocsa, Bereg, Arad, Békés, Csanád megyék és a Jászkun-kerület hatóságai is kötelesek voltak rendeleteit követni. A felhatalmazás kiadásával együtt az OHB – Hodossy Miklós kivételével – valamennyi, az adott területen eddig működő kormánybiztos megbízását felfüggesztette, s felszólította őket végjelentésük benyújtására. Egyben felhatalmazta Beöthyt, hogy a fennhatósága alatti törvényhatóságokban új kormánybiztosokat nevezzen ki. Beöthy ezzel olyan jogkört kapott, amilyennel eddig egyetlen kormánybiztos sem rendelkezett. Az 1849. január 27-én utódjául kinevezett Csány László ugyanezeket a jogokat kapta meg.¹³ (A

Bertalan mint a honvédelem szervezője 1849-ben. In: RUSZOLY I. M. I. k. és SZEMERE BERTALAN: Politikai jellemrajzok. Okmánytár. Sajtó alá rendezte HERMANN RÓBERT és PELYACH ISTVÁN. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990, 281-471. (továbbiakban Szemere)

11 KOSSUTH 1952. i. m. 517.

12 KOSSUTH 1952. i. m. 687-688.

13 KOSSUTH 1952. i. m. 810-811., 880. *Kossuth Lajos összes munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén.* II. S. a. r. BARTA ISTVÁN. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953, 252. Bemnek az erdélyi hadsereg főparancsnokává történt kinevezéséről az OHB az erdélyi és az Erdéllyel határos megyék, kerületek és városok hatóságaihoz szóló nyílt rendeletet adott ki. A kormánybiztosok közül külön értesítést kapott Vay Miklós, Hodossy Miklós (Bihar megye), Mihályi Gábor (Máramaros megye), Eötvös Mihály (Szatmár megye), valamint Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna és Szatmár megye hatósága; Zaránd megye és Kővár-vidék nem. KOSSUTH 1952. i. m. 613. beöthy erdélyi biztosságára ld. SÜLI ATTILA: *Beöthy Ödön erdélyi főkormánybiztos (1848. december 19. – 1849. január 31.)* Barót, Tortoma Könyvkiadó, 2014. Csányra ld. KATONA TAMÁS: *Csány László erdélyi főkormánybiztos.* In: MOLNÁR ANDRÁS (szerk.): *Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790-1849.* Zalai Gyűjtemény, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1990. 221-254.; *Csány László kormánybiztosi iratai 1848-1849.* S. a. r. HERMANN RÓBERT. Zalai Gyűjtemény 44. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1998. II. k.

kormánybiztosok leváltásának joga a többi országos biztost is megillette, de az erdélyihez hasonló tabula rasáról nem tudunk.)¹⁴

Szemere felső-magyarországi és Beöthy erdélyi országos biztosi kinevezésével megszilárdult az országos biztosságok rendszere. A továbbiakban öt ilyen országos biztosságról beszélhetünk: a bácskai, bánsági, erdélyi, felső-magyarországi, tehát területhez és hadsereghez egyaránt kötött, és a feldunai, majd a főserég mellett működő, tehát nem annyira területhez, mint inkább intézményhez kötött országos biztosságról. A főváros feladása előtt, december 31-én kiadott megbízólevélben Kossuth felhatalmazta Csányt mindenütt, hol a hadsereg táboroz, így Budapesten is, országos biztosi hatóságát gyakorolni”.¹⁵

Az utolsó, csaknem minden kormánybiztost érintő intézkedések kibocsátására december közepén került sor. December 16-án Kossuth Pest, Nógrád, Gömör, Bars, Esztergom, Komárom, Győr, Veszprém, Somogy, Zala, Baranya, Tolna, Fejér, Csongrád, Békés és Szabolcs megye, a Jászkun- és a Hajdú-kerület közönségét mozgó szabadcsapatok alakítására szólította fel. December 18-án a fenti törvényhatóságokon kívül hasonló felszólítást intézett Nyitra, Trencsén, Liptó, Zólyom, Turóc, Hont, Szepes, Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros, Szatmár, Bihar, Zaránd, Kraszna, Közép-Szolnok, Arad, Csanád, Temes, Torontál, Krassó, Bács, Vas és Sopron megyék, Kővár-vidéke és Szeged város közönségéhez is. (E felszólításban a december 16-iban szereplők közül kimaradt Szabolcs megye és a Hajdú-kerület). A szervezéssel általában az illető törvényhatóságok fő- és alispánjait, illetve kormánybiztosait bízta meg. Összesen 42 megye és kerület, illetve 3 város szerepelt a felhívásban, s közülük húszban a kormánybiztos kapta a szervezés feladatát. Kivételt képeztek a bánsági megyék (Temes, Torontál és Krassó), illetve Szatmár, Bihar és a volt partiumi megyék: az előbbiben Vukovics Sebő, az utóbbiakban Beöthy Ödön kapta a megbízást.¹⁶

14 Az erdélyi kormánybiztosok többségének tevékenysége feldolgozatlan. A kivételek közé tartoznak: BENCZÉDI GERGELY: *Berde Mózsza életrajza*. Kiadta az unitárius egyház. Budapest, Athenaeum Részvénytársulat, 1901.; SÜLI ATTILA: A Brassó-vidéki kormánybiztosság története 1849-ben. In: *Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve*. Sepsiszentgyörgy, 2010, 339-353.; SÜLI ATTILA: A Szeben-vidéki kormánybiztosság története 1849-ben. *Századok*, 145. évf. (2011.) 3. szám. 561-602.; SÜLI ATTILA: *Két háromszéki kormánybiztos a forradalomban és a szabadságharcban. Gál Dániel és Németh László tevékenysége 1848-49-ben*. 48-as Könyvtár. Budapest, Line Design Kiadó, 2017.; HERMANN RÓBERT: Keller János udvarhelyszéki kormánybiztos iratai. In: BENKŐ LEVENTE – DEMETER LÁSZLÓ (szerk.): *Adalékok a Székelyföld történetéhez. Tanulmányok Egyed Ákos 90. születésnapja tiszteletére*. Sepsiszentgyörgy – Barót, Háromszék Vármegeye Kiadó – Tortoma Könyvkiadó, 2019, 225-246.

15 KOSSUTH 1952. i. m. 935-936.

16 KOSSUTH 1952. i. m. 767-770., 794-798.

A kormánybiztosi megbízások között továbbra is találkozunk speciális, nem területhez kötött kiküldetésekkel. Ioan Drágos bihari román képviselőt az aradi görögkeleti papok fizetésének rendezésére, s egyházi zsinat tartására küldte ki az OHB, 1849. április 14-én pedig arra hatalmazta fel Kossuth, hogy lépjen érintkezésbe a román fölkelőkkel, s igyekezzen békére bírni őket.¹⁷ Drágos utóbb a tárgyalások során indított magyar támadás következtében a román felkelők áldozatául esett – ő volt az egyetlen olyan kormánybiztos és képviselő, aki a szabadságharc folyamán erőszakos halállal halt meg.¹⁸

6. A hadseregi főkormánybiztosok

Csány 1848 decemberi dunántúli működése és Luzsénszkyék kinevezése már megelőlegezte az országos biztosság sajátos típusának, a hadseregi (tábori) országos biztosságnak a kialakulását. A többi országos biztosság és hadseregparancsnokság területi illetékessége nagyjából azonos volt. A főseregnél azonban a hadiesemények dinamikája miatt a területileg illetékes országos biztos személye állandóan változott. A fősereg mellett 1849 február közepétől március elejéig Szemere Bertalan, felső-magyarországi országos biztos töltötte be ezt a feladatot. A március 14-16-i cibakházi ellentámadási kísérlettől kezdve Vukovics Sebő tartózkodott a fősereg mellett állandó országos biztosként. Az ő igazságügyminiszteri kinevezése után Ludvigh János, képviselő kapta ezt a tiszteletet. Ludvighot Vukovics bízta meg, de ezt Kossuth is jóváhagyta. Megbízólevelét (ha volt egyáltalán), nem ismerjük, de Ludvigh volt az első olyan hadseregi országos biztos, akit pozíciója a hadsereghez, s nem egy adott országrészhez kötött. Ludvighot július 6-tól Bónis Sámuel követte e poszton. Feladata ugyanaz volt, mint amit Luzsénszkyék 1849 január 13-án kaptak: a hadműveletek politikai felügyelete. Hasonló felhatalmazást kapott a Komáromban maradt hadsereggel (II. és VIII. hadtest) kapcsolatban a város és a megye kormánybiztosa, Újházi László is.

Figyelemreméltó tény, hogy az 1849 április-május fordulóján megalakuló kormányban négy országos biztos is miniszteri tárcát kapott: Szemere miniszterelnök és belügyminiszter, Batthyány külügy-, Vukovics igazságügy-, Csány közlekedés- és közmunkaügyi miniszter lett.

17 Kossuth 1953. i. m. 512. és 889-890.

18 A részletekre ld. SPIRA GYÖRGY: A túlpartról üzenő Ioan Drágos. In: *Jottányit se a negyvennyolcból!* Budapest, Gondolat, 1989, 241-271.; HERMANN RÓBERT: *Az abrudbányai tragédia 1849. Hatvani Imre szabadcsapatvezér és a magyar-román megbékélés megíúsulása.* Budapest, Heraldika Kiadó, 1999.

7. Az erdélyi országos biztosság a Szemere-kormány időszakában

A kormányalakítás újabb változásokat okozott mind az országos biztosi, mind a kormánybiztosi rendszerben. Kossuth május 1-én nevezte ki erdélyi országos biztossá Szent-Iványi Károly Gömör megyei főispánt és kormánybiztost. Szent-Iványi hatásköre tehát – ellentétben elődeivel – már nem terjedt ki a volt partiumi megyékre.¹⁹ Hasonló hatáskört kapott a Szent-Iványi utódjává június 29-én kinevezett Boczkó Dániel, Arad és Békés megyék volt kormánybiztosa is.²⁰

Azaz, az 1849 telén létező öt országos biztosság közül egy (a bácskai) megszűnt, a bánági és az erdélyi területi illetékessége jelentősen szűkült, a felső-magyarországi jogköre pedig a tábori biztosság irányába mozdult el. Ez a szám 1849 július végén eggyel bővült: Szemere Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztost Tolna, Baranya, Somogy és Zala megyék teljhatalmú („a dunántúli alsó megyék”) biztosává nevezte ki.²¹ Ha figyelembe vesszük, hogy 1849 tavaszán mind a Bácska, mind a Bánág, mind a Felvidék és Erdély nagyobbrészt biztosítottnak látszott, érthető, hogy mind Kossuth, mind a kormány csökkenteni akarta az országos biztosságokat, illetve szűkíteni kívánta jogkörüket.

Szemere a belügyminiszteri tárca átvétele után igyekezett kiterjeszteni fennhatóságát a kormánybiztosokra is. Noha a kormánybiztosok egy része (s főleg az országos biztosok) fontosabb jelentéseiket továbbra is Kossuthnak küldték, Szemerének lassan sikerült a kormánybiztosi intézmény feletti fennhatóságát elismertetnie. Július 18-án Szemere egyenesen arra utasította a kormánybiztosokat, főispánokat, a törvényhatóságok elnökeit, hogy jelentéseiket ne a kormányzói hivatalhoz, hanem egyenesen az illetékes miniszterekhez küldjék. Ezt követően ugyan érezhetően megritkultak az egyenesen Kossuthnak küldött jelentések, de a kormánybiztosok egy része azt a korábban már alkalmazott megoldást választotta, hogy jelentéseit mind a minisztereknek, mind Kossuthnak megküldte.²²

A kormány- és országos biztosok legfontosabb feladata kétségkívül a hadfelszerelési-, -kiegészítési, -szervezési és ellátási ügyek intézése volt,

19 *Kossuth Lajos összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai.* S. a. r. BARTA ISTVÁN. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai Kiadó, 1955, 176-177. Május 6-án -- Szemere előterjesztésére hivatkozva a Közlönyben is közzétette a kinevezést. uo. 227.

20 MNL OL H 9. Belügyminisztérium. Elnöki iratok. 1849:367.; SZEMERE i. m. 543-544.

21 ANDRÁSSY ANTAL: *Noszlopy Gáspár 1820-1853.* Somogyi Almanach 43-44. szám. Kaposvár, 1987, 104.; VÖRÖS KÁROLY: *Noszlopy Antal visszaemlékezései. Századok*, 1953. 319-378.

22 Közli SZEMERE i. m. 564-566.

de – különösen az országos biztosok – politikai feladatokat is elláttak. A kormánybiztosi intézmény a végrehajtó hatalom képviselője volt az önkormányzatokban, de az volt a hadseregben is. A kormánybiztosok feladata volt a kormány határozatainak közvetítése és végrehajtása a hadseregben, de nekik kellett ideiglenesen vagy véglegesen rendezniük a hadseregen belüli konfliktusokat is. Ez eleve feszültségeket teremthetett a hadtest- és hadseregarancsnokok és a kormánybiztosok között, így nem voltak ritkák a kormánybiztosok és katonák közötti nézeteltérések sem.

8. A kormánybiztosok és a megtorlás

A szabadságharc leverését követően a kormánybiztosokat is elérte a megtorlás. Kivégezték közülük Csány Lászlót és Jeszenák Jánost, majd 1853-ban Noszlopy Gáspárt. Sokan külföldre menekültek. Az emigrációban halt meg Beöthy Ödön. A többiek súlyos börtönökkel fizettek az önvédelmi harcban tett szolgálataikért, köztük Szent-Iványi Károly. Vay Miklóst először nem bántották, majd 1852-ben mégis több évre bebörtönözték. A bebörtönzöttek közül az utolsók között, 1857-ben szabadult Boczkó Dániel. A volt kormánybiztosok többsége 1860 után visszatért a politikai életbe, Vay Miklósból egyenesen kancellár lett. 1867 után Szent-Iványi Károly kimondottan komoly szerepet játszott a parlamentben is.²³

23 A megtorlásra ld. HERMANN RÓBERT: *Megtorlás az 1848-49-es forradalom és szabadságharc után*. Változó Világ 27. Budapest, Útmutató Kiadó, 1999. Az emigránsokra és a bebörtönzöttekre ld. BERZEVICZY ALBERT: *Az abszolútizmus kora Magyarországon*. I. k. Budapest, Franklin Társulat, 1922, 188-191., 343-350., 374-375. II. k. Budapest, Franklin Társulat, 1925, 99-102.; Vayra ld. LÉVAY JÓZSEF: *Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből*. Budapest, Franklin Társulat, 1898.